

سخن سردبیر

قرآن متنی ناظر به واقعیت‌های خارج از ذهن است؛ از این رو مفسران و دانشمندان علوم قرآنی، شناخت جمعیتی که قرآن در آن نازل شد و شرایط محیطی نزول را از منابع پرده‌گشایی از مرادهای خدای متعال دانسته‌اند. به میزان آگاهی از قرائن فرهنگی و اجتماعی حاکم بر مخاطبان نخستین قرآن و محیط‌هایی که آیات در مورد آنها سخن گفته‌اند یا مکان‌هایی که سوره‌ها در آن‌ها نازل شده‌اند، فهم دقیق‌تر و کامل‌تری از مراد آیات حاصل می‌شود.

از نخستین سوره‌هایی که نازل شده‌اند، می‌توان رد پای شخصیت‌های نقش‌آفرین در مخالفت، معاندت یا همراهی با قرآن را، همراه با اشارات تاریخی و باستان‌شناسانه به حوادث و مکان‌ها، مشاهده کرد؛ به‌عنوان نمونه:

- در سوره علق، نخستین سوره نازل‌شده، از ابوجهل و برخورد او با پیامبر اکرم صلی الله علیه و آله سخن به میان آمده است.
- در سوره قلم، دومین سوره، از قدرت‌مدارانی که آیات را اسطوره می‌خواندند و نیز داستان اصحاب باغ در مدین، همراه با اشاره‌ای به ماجرای یونس (مصاحب ماهی) یاد شده است.
- سوره مزمل، سومین سوره، از سرکشی فرعون مصر در برابر حضرت موسی علیه السلام روایت دارد.
- سوره مدثر، چهارمین سوره مکی، به شخصیت و جایگاه اجتماعی ولید بن مغیره و توطئه او علیه قرآن و همچنین گروهی از بیماران دلان که در آغاز رسالت همراه مسلمانان بودند، اشاره دارد.
- در سوره مسد، ششمین سوره نازل‌شده، از ابولهب عموی پیامبر و همسرش یاد می‌شود.
- سوره اعلی، هشتمین سوره مکی، از مصحف ابراهیم و موسی علیه السلام سخن می‌گوید.
- سوره فجر، دهمین سوره نازل‌شده در مکه، اشاره به حج و منزلت آن نزد عرب، اقوام سرکش مانند عاد و ثمود و نیز پادشاهی مستحکم مصر دارد.
- سوره‌های ضحی و شرح، یازدهمین و دوازدهمین سوره مکی، از پیشینه حضرت محمد صلی الله علیه و آله و دشواری‌های آغاز رسالت حکایت دارند.
- در سوره عادیات، چهاردهمین سوره مکی، از شتران و اسبانی که در اعمال حج یا جهاد

شرکت داده شده‌اند (بر اساس یک تفسیر) سخن رفته است.

- سوره کوثر، پانزدهمین سوره مکی، به مرگ فرزندان پسر پیامبر ﷺ و ابتر خواندن ایشان اشاره دارد.
- سوره تکوین از جدال دو قبیله مکی بر سر شمار بیشتر مردان خود پرده برمی‌دارد.
- سوره کافرون، هیجدهمین سوره مکی، به جمعیت کافر حاکم بر مکه می‌پردازد.
- در سوره فیل، نوزدهمین سوره، ماجرای ابرهه و درگیری یمنی‌های مسیحی با مکیان بر سر کعبه روایت شده است.
- سوره نجم، بیست‌وسومین سوره، از بت‌های لات، عزی و منات و اعتقاداتی که پیرامون آن‌ها شکل گرفته بودند، نام می‌برد.

تفاسیر تخصصی تلاش دارند با افزایش دانش خود نسبت به این مکان‌ها و شرایط تاریخی، به فهم بهتری از آیات دست یابند. از جمله پروژه‌های ماندگار پژوهشگاه فرهنگ و اندیشه اسلامی، تولید دانشنامه تخصصی قرآن است. در این دانشنامه، مباحث فراوانی از علوم پیرامون قرآن، روش‌ها، گرایش‌ها و سبک‌های تفسیر و از جمله مطالعات تاریخی عمیق عرضه شده است. بخشی از مقالات این مجموعه در قالب شماره‌ای اختصاصی تقدیم محققان ارجمند می‌شود. در این شماره، اطلاعاتی درباره مکه، مدینه و غار حرا به‌عنوان مکان‌های شناخته‌شده و مرتبط با نزول قرآن، همچنین کیفیت دعوت پیامبر در مراحل مختلف دوران رسالت، رابطه قرآن با تاریخ، تمدن‌های مذکور در قرآن و دآوری آن در باب تمدن‌ها ارائه شده است. ضمن تشکر از پژوهشکده دانشنامه‌نگاری پژوهشگاه، نویسندگان گرامی این مجموعه و دیگر عوامل تکمیل و غنای مقالات، امید است مباحث این شماره در فهم عمیق‌تر قرآن راهگشا باشد؛ «بمَنِّه و کرَمَه».

عبدالکریم بهجت پور